

analyzing documents and periodicals of the 1920th and makes a conclusion that the government representatives assist the female cooperation in all possible ways but the complicated economical situation, low level of social culture and female education hindered the process of intense cooperation of females in particular.

Key words: *soviet cooperation, women's departments, female's cooperation*

УДК: (477):192/19326(316.4.063.7)+2-276-7

С.І. Куксенко

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ЩОДО ПОЧАТКУ “ПОМ’ЯКШЕННЯ” ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СТАЛІНСЬКИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті проаналізовано історичні дослідження трактування дати початку зміни взаємовідносин партійно-державних органів влади з Російською Православною Церквою в сталінський період.

Ключові слова: історіографія релігії, Російська Православна Церква, партійно-державно-релігійні відносини

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів наукових досліджень взаємовідносин держави і церкви радянської доби є з’ясування причин, особливостей та дати початку нової релігійної політики державно-партійних органів влади щодо церковних інституцій в період пізнього сталінізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби узагальнення історіографічних надбань оновленої партійно-державної політики щодо Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) у середині 40-х рр. ХХ ст. здійснювали дослідники Н. Шліхта, Г. Маринченко, Н. Лаас [1–3]. Частково осмислення поглядів науковців містяться в історіографічних оглядах українських та російських дослідників В. Войналовича, Ю. Катуніна, О. Лисенка, В. Пашенка, О. Вишиванюка, М. Шкаровського, Т. Чумаченко, І. Курляндського та ін. [4–13]. Проте, тема ще не достатньо висвітлена і тому потребує додаткових досліджень.

Мета. Проаналізувати дискусійні питання щодо дати початку нової релігійної політики держави відносно РПЦ у період пізнього сталінізму.

Виклад основного матеріалу. У сучасній літературі існує декілька поглядів із приводу початку процесу нормалізації державно-церковних відносин. Частина істориків, і серед них чимало зарубіжних авторів, вважають, що зміни у сталінській політиці щодо церкви наступили (або з’явилися перші вияви її пом’якшення) уже наприкінці 1930-х рр.

У. Флетчер, Д. Поспеловський, Н. Девіс та ін. [14 та ін.] початок нормалізації державно-церковних відносин пов’язують із зовнішньополітичною ситуацією кінця 1930-х рр., називанням і початком Другої світової війни, приєднанням до СРСР нових територій. Отак, Д. Поспеловський пише, що тоталітарна система призупинила знищення православної церкви у 1939 р. у зв’язку з приєднанням до СРСР західних областей України та Білорусії, країн Прибалтики, частини Молдови і потребою асиміляції або хоча б політичної нейтралізації мільйонів нових громадян, переважно вірян. Радянський уряд розумів, що досягти цього шляхом відкритого наступу на них неможливо. Кращим варіантом було об’єднання західних і східних українців та білорусів через єдину православну церкву. Понад 70% релігійних громад припадало на захід. На думку Д. Поспеловського, щоб не викликати їхнього масового опору приєднанню до Московського патріархату, сталінському керівництву треба було продемонструвати толерантність до православної церкви. Американський дослідник Натаніель Девіс у роботі “Сучасна Історія Руського Православ’я” стверджує, що пакт Молотова-Ріббентропа, який “завдав багато лиха Європі, врятував Руську Православну Церкву – до СРСР з приєднанням нових територій на Заході було включено більше 6 мільйонів православних і 3.500 – 4.000 церков з активними священниками” [14, 21].

Сучасні українські та російські дослідники С. Болотов, О. Вишиванюк, Ю. Гераськін, Ю. Катунин, О. Катуніна, І. Луковенко, М. Лагодич, Шин Донг Хек, М. Шкаровський [5; 6; 15; 16] розділяють погляд, що в СРСР із приростом значними західними територіями у 1939–1940 рр. відбулися перші зміни церковно-релігійної політики, розпочався поворот від політики винищення релігійності та церкви як суспільної інституції до більш терпимого ставлення.

Адже, здійснюючи тактику “дозованого” терору проти місцевого населення, зокрема й проти церкви, влада дещо послабила тиск на неї і в інших регіонах СРСР” [5; 7]. “На приєднаних територіях проводилась політика віротерпимості по відношенню до віруючих та духовенства при інтенсивній пропаганді проти релігії як світогляду”. “Оскільки ці землі були приєднані під лозунгом так званого визвольного возз’єднання з братськими народами, тому населення потрібно було переконати в релігійній терпимості радянської влади” [15].

С. Болотов вважає, що саме “передвоєнні роки стали часом, коли влада вперше за своєю ініціативою, а не в якості реакції на міжнародний тиск, вирішила отримати пряму вигоду, використовуючи православну віру як зовнішньополітичний інструмент” [16]. Авторський колектив на чолі з В. Лубським у навчальному посібнику “Історія релігій” зазначає, що починаючи з 1938 р., унаслідок сталінської трансформації “інтернаціоналізму” й майже відвертої підтримки російського націоналізму як об’єднувальної сили радянської держави, відбувається парадоксальна “реабілітація” заслуг російського православ’я в будівництві російської централізованої держави. РПЦ у дозволених їй межах стала символічно репрезентувати модель нової історичної спільності – радянського народу.

В. Пащенко, М. Шкаровський підтримують думку, що уже у 1938 р. з’явилися передумови нової політики щодо церкви, виявом чого були результати спільного семінару, проведеного у грудні 1938 р. Інститутом історії АН СРСР та ЦР СВБ СРСР. Нову релігійну політику більшовицької партії передбачалося роз’яснювати всім залученим до антирелігійної пропаганди, з’являються публікації, які не ставили віруючих та атеїстів по різні сторони барикад [9]. Водночас М. Шкаровський погоджується, що репресії проти священнослужителів не припинялися, а В. Пащенко звертає увагу, що в Україні релігійна політика мала свої особливості і “фактом залишається те, що на початок Великої Вітчизняної війни тоталітарна система, знищивши православну церкву в центральних та східних областях, впевнено перейшла у наступ проти українського православ’я на возз’єднаних землях” [10, 29].

Кримський дослідник Ю. Катунін вважає, що початок змін ставлення влади до РПЦ пов’язаний з намірами уряду використати “кваліфіковані кадри духовенства, які під контролем органів НКВД могли б проводити роботу з населенням знову приєднаних регіонів”, але це не привело до посилення впливу РПЦ в УРСР і на інших територіях, які входили до 1939 р. до складу СРСР. Істотні ж зміни в діяльності православ’я в цих регіонах відбулися лише після відновлення діяльності більшості парафій православної церкви в період німецької окупації [5, 157–159].

У 1999 р. В. Алексєєв опублікував невелике дослідження “Тернистий шлях до живого діалогу”, в якому, посилаючись на “текст секретного рішення Політбюро ЦК ВКП (б) № 22 від 11 листопада 1939 р.”, обґрунтовує свою нову позицію, суть якої в тому, що початок зміни Сталіним релігійної політики наступив у 1939 р. Адже цим “секретним рішенням” ухвалювалося припинити переслідування віруючих і служителів РПЦ, звільнити раніше засуджених. Аргументацію В. Алексєєва підтримують історики Т. Волокитіна, Ю. Катунін і деякі ін. Однак старший науковий співробітник Інституту російської історії РАН І. Курляндський, ґрунтуючись на ретельному вивченні та аналізі архівних документів, вказує на сфабрикований характер цього “секретного рішення”, відсутність будь-яких даних про можливість його прийняття у російських архівах. Він заперечує “ліберальний поворот” Сталіна до церкви і віруючих, “зміну курсу” в 1939 р., хоча і визнає деяке пом’якшення антирелігійної політики з кінця 1930-х рр. [11].

Митрополит Іоанн (Сничев) пов’язує зміни у церковній політиці влади не з прагненням радянського уряду використати потенціал церкви в зовнішньополітичних акціях, а з пробудженням російського патріотизму та національної самосвідомості народу, передумови якого з’явилися вже в кінці 1930-х років і посилилися з початком радянсько-німецької війни. Проте, він, усе ж таки, серйозні зміни в сфері церковно-державних відносин датує 4 вересня 1943 р., коли на нараді Сталіна із керівництвом церкви “всі до єдиного питання, які були поставлені ієрархами, ...були вирішені позитивно і настільки радикально, що принципово змінило становище Православ’я в СРСР”. Кандидат богослов’я, диакон П. Бубнов підтримує цю думку, вважаючи, що початком нового ставлення держави до церкви став 1939 р., а пам’ятна зустріч 4 вересня 1943 р. “лише підвела підсумок під чотирирічним періодом розвитку нової моделі церковно-державних відносин”.

Частина дослідників схиляється до думки, що зміни у релігійній політиці держави настали з початком радянсько-німецької війни. Так, Л.Лебедев вважає, що з перших днів війни “Й.В. Сталін відчув, що потрібно мобілізувати для порятунку одвічний патріотизм російського народу, який укорінений в його православній вірі. Утиски церкви припинилися”. На думку Л. Дудки, з червня 1941 р. розпочалася лібералізація відносин між владою і церквою, а дослідник С. Болотов називає 22 червня 1941р. “корінним переломом” в історії РПЦ [16]. І. Шимон початок нормалізації державно-церковних відносин теж пов’язує з 22 червня 1941 р. Причому не лише з початком війни, а й несподіваною для самої держави патріотичною позицією, зайнятою керівництвом РПЦ у перший же день війни. Дослідник М. Одинцов пише, що з початком гітлерівської агресії “уряд відразу ж зробив кроки назустріч релігійним організаціям”. В іншій роботі він стверджує, що на початку 1943 р. Сталін і його оточення прийшли до остаточного рішення про потребу нормалізації державно-церковних відносин.

Дамаскін (Орловський) заперечує зміни у ставленні радянської влади до церкви у 1939–1941 рр. На його думку, “ні початок війни, ні поразки перших місяців, ні залишення великих територій ворогові анітрохи не вплинули на вороже ставлення уряду радянської держави до Руської Православної Церкви і не спонукали владу припинити гоніння. І лише після того, як стало відомо, що німці потурають відкриття храмів і на окупованих територіях відкрито 3732 храмів, тобто більше, ніж у всій Радянській Росії, а на території власне Росії, без України та Білорусії, німці сприяли відкриттю 1300 храмів, – влада переглянула свою позицію” [10].

Більшість істориків за відправну точку вважають офіційний прийом Сталіним ієрархів РПЦ – митрополитів Сергія (Страгородського), Алексія (Симанського) і Миколи (Ярушевича) у вересні 1943 р. Після нього розпочалося відносно відродження духовного життя: відновлення патріаршества, відкриття храмів і духовних навчальних закладів, поява власного друкованого органу “Журнал Московської Патріархії”, повернення частини церковних реліквій.

Отак, Ф. Вальтерс у статті “Руська Православна Церква у 1945–1959 рр.” стверджує, що саме 1943 р. став поворотним пунктом у житті російського православ’я [14, 218]. Д. Поспеловський також називає зустріч Сталіна з архієреями “поворотною”, українська дослідниця Н. Шліхта – “порозумінням”, а О. Федотов – “потеплінням” у державно-церковних відносинах.

У своїй ранній праці “Ілюзії і догми” В. Алексеев зазначає, що “усвідомлення потреби змін у ставленні до церкви і віруючих настало у Сталіна приблизно на початку 1943 р., але знадобилося ще більше півроку, щоб воно почало проявлятися в конкретних діях”. На думку В. Пашенка, “саме 1943-й рік виявився переломним не тільки у Великій Вітчизняній війні, але й у стосунках Й. Сталіна із РПЦ, зменькою чудом уцілілих архієреїв” [10, 99]. Цю позицію підтримує О. Васильєва, стверджуючи, що саме 1943-й р. “є тією точкою відліку, коли влада, остаточно відмовившись від планів знищення релігії і Церкви, які активно здійснювалися в передвоєнні десятиліття, переходить до відродження церковного життя в країні під суворим державним контролем”.

На думку І. Луковенко, “поворот від політики винищення релігійної ідеології та церкви як суспільної інституції намітився вже напередодні війни, але остаточно закріплення отримав у 1943 році, коли під час зустрічі Й.В. Сталіна з ієрархами РПЦ митрополитами Сергієм (Страгородським), Олексієм (Симанським) та Миколаєм (Ярушевичем) в ніч з 4 на 5 вересня були сформульовані нові принципи державно-релігійної політики”. Полтавський дослідник В. Орлов вважає, що певне потепління у державно-церковних відносинах намітилося з початком радянсько-німецької війни, а “різка зміна у ставленні до Руської православної церкви з боку керівництва держави, зокрема Й.Сталіна, відбулася 4 вересня 1943 року”.

Висновки. На сьогоднішній день в історичній науці існують різні погляди дослідників стосовно дати початку зміни радянської урядової політики до релігії взагалі і РПЦ зокрема. Більшість фахівців вважає, що різка зміна настала у вересні 1943 р. – після зустрічі Сталіна з вцілілими ієрархами патріаршої РПЦ, інші – пов’язують зміни або із 22 червня 1941 р. – початком радянсько-німецької війни, або з подіями 1938–1939 рр. – загостренням міжнародних відносин, початком Другої світової війни і приєднанням до СРСР територій на заході країни із високим ступенем релігійності населення. Наявність контрверсійних поглядів є одним із підтверджень того, що ця тема не вичерпала потенціалу дослідження.

Список використаної літератури

1. Шліхта Н.В. Становище православної церкви в повоєнній радянській Україні: критичний огляд історіографії другої половини ХХ ст. / Н.В. Шліхта // Магістеріум. – 2007. – Вип. 28. – Історичні студії. – С. 71–77.
2. Маринченко Г.М. Сучасна вітчизняна історіографія державно-церковних відносин у 1940–1960-х роках / Г.М. Маринченко // Науковий вісник МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Історичні науки. – 2010. – Вип. 3.28.
3. Лаас Н. Англомовні праці про становище Російської православної церкви в Україні в період пізнього сталінізму та перебування при владі М. Хрущова / Н. Лаас // Укр. іст. зб. – Вип. 11. – 2008. – С. 403–416.
4. Войналович В.А. Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В.А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 742 с.
5. Катунин Ю.А. Изменение политики партии и государства в отношении православной церкви в 1939 году / Ю.А. Катунин // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 38. – С. 156–159.
6. Катунин Ю.А. Периодизация истории взаимоотношений русского православия и государства в советское время / Ю.А. Катунин // Культура народов Причерноморья. – 1997. – № 2. – С. 272–274.
7. Катуніна О.В. Політика партії та радянського уряду у відношенні релігійних культів у 40–60-ті роки ХХ століття (на матеріалах Криму). Автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О.В. Катуніна. – Запоріжжя, 2007. – 20 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07kovsmk.zip>
8. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні, 1943–1946 / О.Є. Лисенко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 404 с.
9. Пащенко В.О. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років / В.О. Пащенко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 630 с.
10. Пащенко В.О. Православ'я в новітній історії України / В.О. Пащенко. – Полтава, 1997. – Ч. 1. – 354 с.
11. Курляндский И.А. О мнимом повороте Сталина к православной церкви / И.А. Курляндский // Вопросы истории. – 2008. – № 9. – С. 3–16.
12. Чумаченко Т.А. Совет по делам Русской Православной церкви при СНК (СМ) СССР. 1943–1965 гг. Автореф. дис... д-ра истор. наук.: спец. 07.00.02 / Т.А. Чумаченко. – М., 2011. – 50 с.
13. Шкаровский М. Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве: (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) / М. Шкаровский. – М. : Изд-во Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. – 399 с.
14. Nathaniel D. A Long Walk to Church: A Contemporary History of Russian Orthodoxy / D. Nathaniel. – Oxford : Westview Press, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.holytrinitymission.org/books/>
15. Лагодич М. (свящ.) Правове становище РПЦ в 1917–45 рр. / М. Лагодич // Богословський вісник: зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 2. – С. 39–48. – Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fmykolaj.io.ua>
16. Болотов С.В. Русская Православная Церковь в международной политике СССР в межвоенный период / С.В. Болотов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bogoslov.ru/text/2197297.html>

Одержавно редакцією 12.09.2012

Прийнято до публікації 18.10.2012

Аннотація. *Куксенко С.И. Дискуссионные аспекты относительно начала "смягчения" партийно-государственной религиозной политики в сталинский период. В данной статье проанализированы исторические исследования относительно трактовки даты начала изменений взаимоотношений партийно-государственных органов власти с Русской Православной Церковью в сталинский период.*

Ключевые слова: *историография религии, Русская Православная Церковь, партийно-государственно-религиозные отношения*

Summary. *Kuksenko S.I. Debatable aspects of beginning "softening" the party-state religious policy in the Stalin period. This paper explores the historical study treatment start date changes the relationship of the party-state authorities of the Russian Orthodox Church in the Stalinist period.*

Key words: *Historiography religion, Russian Orthodox Church, the party-state-religious relations*

УДК: 477:058.244"1943–1956"

О.І. Гичка

СТАН ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МАТЕРІ Й ДИТИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 1943–1956 рр.

Стаття є спробою висвітлити коло питань, пов'язаних із розвитком медичного обслуговування сільського населення в повоєнні роки та становищем охорони здоров'я матері та дитини в сільській місцевості в означений період.

Ключові слова: *медичне обслуговування, охорона здоров'я матері та дитини, повоєнний період*

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямків досліджень сучасної української історичної науки є проблематика, пов'язана з наслідками Другої світової війни в соціальній